پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروانښاد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانگړني:

❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀❀

د کتاب نوم:	**پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنگ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنگ کوټه**

ټپون

د مطيع الله روهيال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په سلگونو مقالې راټولې کړې او دغه جملې څخه يې په لسگونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزې پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ گڼې چې د لوی استاد اروابناد پوهاند علامه عبدالحي حبیبي یوه اوږده علمي او څېړنیزه مقاله د پښتو ادب یو ورک څپرکی (پښتو څوارلس سوه کاله پخوا) تر سرلیک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنگه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځینې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته باید کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله د نوموړي اکاډمیک مرکز په خپرېدونکې درې میاشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په گڼه کښې پر یوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د یادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خیال بخاري او نگران یې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال گڼې یې یعنې څلور واړه یې د یوې گڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې لیکل شوي دي، چې دلته یې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبیبی موږ ته دا

علمي او تحقیقي مقاله پروسږ کال د اگست په میاشت کښې رااستولې وه موږ د ښاغلي حبیبي په رسم الخط په ځاې پرېښودې دې او ډیرې گوتې مو پکښې نه دي وهلي" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دویم وار په همدې مجله کښي د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې لیکل شوي دي، "د خداې بخښلي عبدالحي حبیبي دا مقاله څه د پرش کاله وړاندې دې ادارې شائع کړې وه اوس یې دوباره په دې غرض بیا شائع کوي چې ښاغلي لوستونکي د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوي د هغو په باره کښې څه جواب ترلاسه کړي دې، سره سره به اداره دهغو محققینو لیکونه هم وخت په وخت که خیر وي شائع کوي څوک چې د حبیبي صاحب د نظریاتو سره اتفاق نه لري" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دویم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چې لومړۍ برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اپریل په گڼه، دویمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د مئي، جون په گڼه، دریېمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سیپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه یې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي یې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهین وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلمیان په پوره ډول نه وو بریمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سیمي او درست پښتون پر کور باندي یو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورین مېلمه کړ.

د اروابناد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستي اکاډمیسن پوهاند علامه رشادبابا یې را څخه بېل او د تل لپاره یې د هغوی د پوهنیزو او څېړنیزو پېرزوینو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلمیانو تر زیاتي کچي د لوی استاد علامه حبیبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چې تر زیاتي اندازې کامیابه هم دي. خو د یادولو وړ.ده چې اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د لیکوالانو دا دنده ده چې د نوموړو پوهانو (لوی استاد اروابناد علامه حبیبي او اروابناد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نیت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چې یوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکی په کتابي ډول مینه والو ته وړاندې کړو، ما چې کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتیجې ته ورسېدم چې دغه ارزښتناکه مقاله باید پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چې د لوی استاد اروابناد علامه حبیبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چې ترکومه حده زه د لوی استاد له نثر سره

بلد یم، نو مې د دې مقالې څینې توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مې د لوی استاد د نورو څېړنیزو لیکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راګرولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد یو بل اثر "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو لیکونو کښې یې د یو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مینه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب یو ورک څپرکی

پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک،

د غزني لویکان

د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی ټوک څوارلس کاله پخوا مالیکلی او چاپ کړی و، خو دویم ټوک یې اوس پښتو ټولنې چاپ کړ، مګر افسوس چې دا چاپ بالکل ناقص او نیمګړی دی، او د کتاب نیمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک ډېر نوي تحقیقات او ادبي پلټنې لري، چې تر اوسه به چاته معلومه نه وي، او ښایي چې دغسې هم پټې پاتې شي، او زمانه یې د لیکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا یو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئینده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپایان رسید کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ٣٠ جولایي ١٩٦٠ حبیبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښي د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښي ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چي دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چي له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روگان په دره شالي کښي شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه مونږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چي د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناگري، یا کله منگلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چي دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښي

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیډن طبع.
[2] د پیښور موزیم په ډبرلیکونو کښي پرې یو منگوی خط هم سته، چي د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چي د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینگه ویلای شو، چي د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چي هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چي کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښي ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا پوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چي د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکي لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چي غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چي تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبي ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوڅو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانګ"[3].

پروفيسر هننګ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنګ دی، چي سغدي شکل يې بغدنګ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرني جز (انګ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانګه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[4].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بګه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړي پارسو: بګه، د سنسکرت: بهګه، د روسي: باګو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

(۳) د شرق او غرب ايتالوی مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.

(۴) اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنګي کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنګان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنګ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بګه[5] ته نږدې دی.

بګ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي د خدای صفات دي، وايي پلانی بګ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بګه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بګ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بګرام، بګرامی (کابل) بګل (هرات) بګلا (غزني) بګ لک (دايزنګي) بګه پای (تالقان) بګی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انګ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وينو، مثلاً: سالنګ (د کابل شمال ته دره) يکاولنګ (په دايزنګي کښي)، ښبلنګ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنګ (د لغمان يوه دره)، اولنګ (د سالنګ په مينځ کښي) مستنګ (بلوچستان کښي)، زرنګ (د سيستان ښار)، پوشنګ (د

(۵) يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، گیرنگ (د مرویو ښار)، وررنگ (د غور یو رباط) چي عربي جغرافیاوالو دغه اخیرنی جز (انگ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه یې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جیرنج، هم لیکلي دي،[6] او لکه پروفیسر هننگ چي وایي: دغه (انگ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنگ اوسنی کشف شوې آتشکده یې هم ښکاره دلیل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چي د اسلام د ظهور په پېریو کښي وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې لیکلي شوي دي.

دغه انگ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چي معنی یې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښي درې لوی آتشکدې یادي شوي دي، چي یوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[7]

که څه هم په یقیني ډول نه ده معلومه چي دا "روښان غر" چیري و، خو د نامه له پهلوي شکله چي هغه قدیم انگ په پهلوي آذر او د بغ کلیمې لري، باید دا ووایو، چي هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښایي چي بغلان لکه اوس په هغو وختو کښي هم له کابله سره مربوط و.

(۶) احسن التقاسیم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.

(۷) یسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انگ) یقیناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انگ بلل کېده، وگورئ په اوستا کښي د ژانگه (د ژ یعني بد، انگه یعني اور) چي د وهیشته (بهشت) مقابل او ضد و، او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[8]

ځکه چي د اور پرستش د زردشت له عصره بیا تر اسلامه پوري څو زره کاله، د اباسین او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دین وو، او په هر ځای کښي اورتونونه وو، نو دغه (انگ) د اکثرو ښارو په پای کښي دلالت کوي، چي هغه ځایونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښي (انگ)

په پښتو کښي د (انگ) دغه زړه ریښه تر اوسه هم لیدله کېږي: انگار او انگاره ډېر سره او کوټه اور ته وایي، چي د کلیمې لومړی جز (انگ) دی، انگل هم په پښتو شور او حدت او تیزي ته وایي، چي د اور صفات دي، د دې کلیمې اول جز هم (انگ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و، لکه بورجل، کتل، زاول، کاول، انگازه هم د تیزی او حدت په مناسبت په اول سر کښي (انگ) لري، انگولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی، ښایي چي د انگریزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

(۸) یشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.

د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پړانګ
سوځي زړه لکه پيلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پاړسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديوار = ديوال، غربيل = غلبيل او نور، نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو. اما ورسته د دغي کليمې (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مګر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چي د (انګ) توټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چي د ګوزګانان په غرو کښي يو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملي او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

---

[۹] په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پترچ ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

[۱۰] اصطخری، ص ۲۷۰، حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - می:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنۍ پښتو (کړی دی) جوړیږي، دا نکته مه هېروئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردګ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبي ډېري مهذبي او تراشلي سوي دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیړده - کیړایي دو - کیړیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیړدو) وایي.

وروستنی (می) منفصل فاعلي ضمیر دی، چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیړدومی) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیړدومي بغولنګ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په رېښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پاړسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پېړیو کښي چي اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

[۱۱] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.
[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.
[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

ليکي: يوه ترسا امير، چي د شام په رمله کښي و، له صوفيانو څخه يې پوښتنه وکړه، چي: **شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رمله بکرد.**[14]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتيبې کيردومي بغولنگ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، يعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمير، موږ ته د ژبي پخوانی گرامري شکل هم راښيي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبايل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي. يعني د فعل په مينځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وايي.

څکه چي تر اوسه ټوله دا پيدا سوي کتيبې نه دي لوستي سوي، ښايي چي د ټولو تر تحليل او لوستني وروسته، ځيني نور حقايق هم څرگند سي، خو د دغو اوسنيو الفاظو څخه په لوړو دلايلو، موږ د پښتو بولگه ايستلای سو، او وايو، ښايي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنيو ژبه به پښتو وه.

[14] طبقات الصوفيه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزگان ډبرليک

دوهم دليل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنيو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً يوه کورنی شاهان چي د هيوان تسنگ چيني سياح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونگ بل چيني سياح (۷۶۰م) په عصر کښي پر گندهارا او اټک تر ټيکسلا پوري مسلط وو "کشتريان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تريه) او په زړه پارسو او سنسکرت کښي هم وو.[15]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کليمې شرح د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل يې د پښتو (کښه توره) او د پير روښان د خيرالبيان په ډول (تور کښ) دی[16] او له دغو څخه د يوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن يعني شمشيرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسيحي اوومي پيړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

[15] اسلامک انسايکلو پيډيا ۱ تا ۶۴۳ د ايران شهر په حواله.
[16] وروسته به د پښتو بيت په شرح کښي د دې کليمې تفصيل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی په وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمـــره میــــړ ولاړه پــــر ډبـــره
راســــــه خولګـــــــی راکــــــه
ناامېـده سـي د لـوی بـاري لـه دره

جیه پاله: ځیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

خو بـه غـم د مـال و ملـک، د دیـن و دل کـړم
چـي لا ســتا لــه غمــه روغ ګــرځم اننــد دی

(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه لـه پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: پـه دمـه یعني پـه شـوکت او دمدمـه او مجلـل او شوکتماب.

خـودو یـه کـه: د اېریـدو خـدویې او د تجلیـل کـاف، خدایک.

ونړکه: وړک د (وړ) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه لـه سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د درېیمي مسیحي پېړۍ په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښـي، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته ټینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي پـه ویدا کښـي د سـردار او پـوه او دانـا، او پـه اوستا کښـي د پیشوا معناوي لري[۱۹] دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیـدار هـم (کـي دار - کـي لار - کـي لرونکـی یعنـي سـردار او پیشـوا او هوښیـار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو پـه ژبـه کښـي (کتـور)

---

[۱۷] د پتي شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.
[۱۸] د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
[۱۹] تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې ابادۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پــــر کیتـــــور بانـــــدي وخیـــــژه
خـــــو دي دیدشـــــي ننـــــدارې دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[21] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (ابدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدایې نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا احشنور، پرگهر، معنا لري[23] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(۲۰) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(۲۱) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(۲۲) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(۲۳) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او څکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري.

او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن څني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور تولي یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دې (تور کښ وړ) پاچا چنگونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي څانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره مـن) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي. او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

(۲۴) ساسانیان، ص ۳۸۴.

igital Library

لیکلې ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالي لیکنو سره چي په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دي، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چي (الله ﷻ) او (محمد ﷺ) پکښي ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډېره چي ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چي نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چي د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چي څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" [۲۵]

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چي څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چي معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تیره

(۲۵) د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چي ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي، مګر ښایي چي دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي. او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده، چي معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته، چي کله علم وي او کله صفت. وایي چي دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلي دي[۲۶] چي شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو[۲۷] او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.[۲۸]

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته، چي جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسني جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمي وې، چي کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چي له کندهاره د روزګان لار

(۲۶) ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.
(۲۷) ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ھ تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.
(۲۸) وګورئ: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

Digital Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[۲۹] دا
د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځينو صفاتو کښي سته،
لکه ښېته - ښېتو، بريت - برېتو، غوړ - غوړو، خو په
مکاني نسبت کښي اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتيبه کښي مهروزکي Mihrozki ده.
چي د بيور په خيال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.
ما د پښتو ادبياتو په لومړي توک (ص۷۵) کښي
تفصيل ليکلی وو، چي کولا په ويدي ژبه د کورنۍ او خاندان
معنا لري. اوس موږ (کهول يا کول يا کاله) ورته وايو، دا کلمه
د شيخ رضي او شيخ نصر لودی په شعر کښي (کهاله) او د
سليمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښي کول وه[۳۰] پښتانه تراوسه
هم وايي: پايند کول (خاندان پاينده) مامد کهول (خاندان
محمدزی).

امامهر هم په پښتو (مير، مر، لمر، نور) دی د لورلايي
ترينان تراوسه هم لمر (مير) بولي، نو مهرا کولا = ميرکول = د
لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو
کښي ډېر مستعمل دي: لکه ميرخان، ميرو، ميرا (مونث:
مورا) او هغه زوړ ميرکهول هم اوس ميرگل شوی، او زوړ مفهوم

(۲۹) اريانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".

(۳۰) وگوری: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی توک ص ۶۵.

يې له اذهانو څخه وتلی دی، شاه گل (شاه کهول) او ماه گل
(مهاکهول) هم دغه ريښې لري.

مگر دلته بايد دا خبره هم وڅيړو: هغه زوړ (مهراکولا)
چي په سنسکريت کښي هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو
ليکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښي
له پخوا څخه يو بل نوم دغسي سته (ميرويس) چي د مردان په
سيمه کښي د پېښور شمال مشرقي خواته يو ځای (ميرويس)
سته، او د هوتکو مشهور مشر ميرويس خان کندهاری خو هر
څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو يادگار دی، او پښتانه يې تجليلاً
مصغر کوي، ميروسکی، ميروڅکی وايي. او دا شکل کټ مټ
هغه دی، چي د روزگان پر ډبرليک سته.

مير هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ويس يا ويسه يا ويسيا
د کلي، قبيلې، کورنۍ په معنا په سنسکريت او اوستا کښي
هم وو، (ويس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[۳۱] او د گيگر
الماني محقق په قول په ريگويدا کښي هم ويس (ټبر، کورنۍ)
ته ويل کېده[۳۲] نو ميرويس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او مير

(۳۱) کيمبرج هستري آف انډيا ۱ تا ۹۱

(۳۲) د شرقي ايرانيانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کليمې تفصيل وگورئ: تاريخ ادبيات پښتو ۱ تا ۷۷.

Digital Library

کول دی، چې معنا یې هغه د لمر کورنۍ ده، او میروسکی د دې کلیمې تصغیر دی، چې داسي تجلیلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به یې وروسته وسي.

له دې لیکنې څخه داسې ښکاري: چې مهروسکی = میرویس = میرکهول = میرکولا (میراګل د پښتنو هفتالیو (ابدالیو) یو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب یې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چې زه دغه کتیبه پښتو ته نږدې بولم، یو بل ګرامري دلیل هم لري، د دغو کلیماتو ترکیب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر یوه مسلمه قاعده دا ده: چې صفت یا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښې دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وایو: تور آس، چې په فارسي "اسپ سیاه" ورته وایي.

[۳۳] د دې کتیبې تفصیل د بیور د مقالې په فارسي ترجمه کښې ولولئ، سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډېرلیک پر لوړه خوا یو څو عربي توري هم ښکاري، چې (حسن) یې لوستل کیږي، خو بله کلمه هم خرپول یا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چې دا به هغه ملک تاج الدین حسن سالار خرپوست وي، چې د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښایي چې تر ۶۰۰هـ وروسته لیکل شوي وي، ځکه چې د خط ډول یې د دغو وختو دی.

په دغه کتیبه کښې هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولی میروڅکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښایي چې د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغې کتیبې په مقابله کښې د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د یو شاه (۲۲۰ق م) د سکې لیک وګورئ، چې صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

یعنې: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنۍ نوم) زی (از یعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چې د پلار نوم یې دی).

دا وو زموږ هغه دلایل چې د پښتو ځرک مو د اسلام په لومړیو زمانو کښې ځنې وایستلې، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چې د لویکانو یا لاویکانو کورنۍ ده.

لویکان څوک وو؟

د دې کورنۍ تاریخ هم لکه هغه نوري کورنۍ، ډېر څرګند نه دی، فقط د (لویک یا لاویک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورتهـ ډېر مشهور انګلیسي سکه شناس مورخ لیکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

Digital Library

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښي د غزني محلي حکمران (شاه لاويک) بلل کېده، خو د ده شخصيت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کېږي چي دی به هم هندو و. بيا نو بلکاتگين د سامانيانو له خوا پر غزني غالب شو. او په (۳۵۹هـ) يې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پيری" د غزني پاچا سو. چي د "لاويک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، خو چي سبکتگين په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه. غزني يې ځني وينو.(۳۵)

دغه "لويک" يو سړی نه و، بلکي لويه کورنۍ وه، چي په غزني او گرديز او نورو شاوخوا ځايو کښي سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبيلانو سره متحد وو. او مؤرخانو يې ذکر داسي کړی دی:

(۱)

ابو سعيد عبدالحی بن ضحاک بن محمود گرديزي، چي د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښي ژوندی و، د يعقوب ليث صفاري په احوال کښي داسي ليکي:

"يعقوب غزني ويناوه. او بيا گرديز (گرديس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان. د گرديز له امير سره يې جنگ وکړ. خو دې امير لس زره درهمه جچه ومنله. بيا نو

(۳۵) اسلامک انسايکلو پيډيا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

يعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونيو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) يې وران کړ".(۳۶)

دغه افلح د گرديز امير هم له دغو "لويکانو" د کورنۍ و، چي شرح په يې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سياست نامه کښي چي د (۴۸۵هـ) تاليف ده، د الپتگين جنگونه له کابلي او غزنوي اميرانو سره راوړي او وايي چي الپتگين د باميان له امير سره چي (شيرباريک) نوميده جنگ وکړ، او دغه شير يې ونيو بيا يې نو وباخښه. وروسته يې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی يې ونيو. دا د کابل شهزاده د "لويک" زوم و. او د غزنين امير "لويک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.(۳۷)

له دې روايته ښه معلومېږي، چي د دې کورنۍ نوم (لويک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگين په (۳۵۱هـ) غزني له "لويک" څخه نيولی و، او بيا چي په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی يې اسحاق د غزني پاچا سو نو "لويک" بيا پر غزني حمله وکړه. خو ساماني پاچا. منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و. نو غزني بيرته اسحاق ونيو.

(۳۶) زين الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.
(۳۷) سياست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

د اسحاق تر مرګ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مګر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوګر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتګین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجاني (۶۸۵هـ) د سبکتګین په احوال کښې داسي لیکي: الپتګین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" يې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتګین مړ سو، او زوی يې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی يې ونیو، او تر ده وروسته ملکاتلګین پاچا سو، او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مګر

[۳۸] افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

په چرخ کښي امیر سبکتګین پر دوی حمله وکړه، او ډېر يې ووژل، دوه پیلان يې هم څني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتګین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب يې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وايي:

"الپتګین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومیده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتګین د لویک زوی ونیو، خلعت يې ورکړ، خپل پلار ته يې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتګین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو يې ونیو. او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو. ونیول سوه،

[۳۹] طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

مگر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتگین هم ایله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځایه یې لښکر راوست، د دې پلا الپتگین د دوی مقابلې ته سبکتگین ورولېږه، او دوی یې مات کړل. د برش پیله یې هم ځني ونیول، او "لویک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له یوې قلمي نسخې څخه دی، چي د "لویک" پرځای یې د غزني د ملک نوم "لویل" هم لیکلی دی، مگر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل یې هغه "لویک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجلیلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي رغیز توری اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ویل کیږي، د طبقات ناصري لاویک او د سیاست نامي لویک دواړه صحیح دي، او د یوې کلیمې دوې لهجې دي، مگر (انوک) ښایي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

[40] دا تاریخي پښتو کلمه (لویک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنگ رنگ یې لیکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدین محمود په دربار کښي یو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عمیدالدین لویکی مستوفي جمیع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱ هـ متوفي تر ۶۸۳ هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لویکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عمید "لویکي" بلل کېده، مگر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، دیلمي وکښله سوه (وگورئ: بزم مملوکیه ص ۲۰۳ او د فارسي قدیم شعرا د دکتور اقبال حسین تالیف) د منتخب التواریخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظیم او بزرگ او مشر او سردار ته وایي، اوس هم لویان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبیل او شیر او کیدار او کشتري د کورنی لقب او تجلیلي نوم و.

وروسته چي د لویک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لویان، لویا هم راغلي دي، او دا نوم (لویک) د (لوی) تصغیر دی، چي دا تصغیر هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بیا د شاهي کورینو په نومو کښي رواج و.

د پختیا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پایندک یا پایندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاینده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحیحه (لویکي) لیکلې وه، مگر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دریمه صفحه کښي لویکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشید سره یوه د منتخب التواریخ مصوره صحیحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي لیکل شوې ده، هلته پر (۱۵ ورق) باندي په واضح ډول عمید "لویکي" او بیا مگر دا نسبت دغسي لیکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نگارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ویلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د دیلم یو ښار وو.

صحیحه خبره دا ده، چي نه تولک په دیلم کي وو، او نه عمید تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحیح شکل (لویکي) او دا شاعر دغي قدیمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

په تاریخي نومو کښي هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښي سته. د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځیني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،[41] چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي[42] او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشید الدین په جامع التواریخ کښي هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښي پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.[43]

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښي وايي:

تیغ تو بقهر بستده باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک"[44]

(41) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
(42) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
(43) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸ه.
(44) دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښي (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزگان د کتیبې په شرح کښي د هغه اصل او کیفیت ولوست. دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښي غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.[45]

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم ایښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملیر کښي خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښي یو فارسي کتاب گوتی موندلی و، چي د سر او پای پاڼې یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰ه) په شاوخوا کښي لیکلی سوی وي، خط یې اخرنی نسخ و، اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل. هره (چ) په (ج) او پ (ب) او گ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

(45) المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

Digital Library

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼې پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي ښايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوي و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ، او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټنې موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوى انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشاني بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخي سرور باين مزلت شد کفت: "بوى صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابناى مسجد داد وبکرامت ان ولى الله، بوى کفر وهندوى از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطى)

څکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چي (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي:

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

۱. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چي څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښي ماته نه سو معلوم.

۲. دوهمه کلمه په اصل کښي (الراولي) ده، چي زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و،[۴۶] او دا هغه قدیم زاول دی، چي د روزګان په ډېر لیک کښي هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سیمي سړی و.

۳. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښایي چي دا یو نوم ورکی کتاب

(۴۶) سبحة المرجان ص ۳۹.

Digital Library

او مؤلف وي، چي د هند په مځکه کښي به لیکل سوی وي، ځکه چي حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چي شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چي شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲هـ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲هـ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښي له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چي ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[۴۷]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چي دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښي لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چي مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[۴۸]

مګر داسي ښکاري چي د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چي ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰هـ) په شاوخوا کښي به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

(۴۷) پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
(۴۸) تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

Digital Library

لـه حسـن صـاغاني څخـه دا حکايـت اورېـدلی دی، او امـام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني يا صغاني؟ د لاهور يو خورا لوی عالم او د عربي ژبي امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صنعاني) ليکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحيحه املا يې صاغاني يا صغاني ده، چي د چغـاني معـرب دی. او دغـه چغـان يـا چغانيـان د آمـو درياب شمالي خواته يوه لويه سيمه ده.[49]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښـي زېږېدلی. او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصيل کړی. او مخصوصاً په عربي ژبـه کښـي امام و، چي په عراق او مصر او حجـاز کښـي هـم شـهرت لاره، او ډېـر مولفـات لـري، دی پـه (۶۵۰هـ) پـه بغداد کښـي وفـات سو، او قبر يې پـه مکه کښـي دی. مشـهور تاليفونـه يـې دا دي: کتـاب الشـوارد فی اللغـات، شـرح القـلادة السـمطيه، کتـاب المفتعـال، کتـاب العـروض، مشـارق الانـوار، مصـباح الـدجي، الشـمس المنيـره، شـرح البخاري، درة السـحابه، کتـاب الفـرايض، العبـاب الـذاخر چي يو عربي ناتمام قاموس دی.[50]

(۴۹) حدود العالم، د تهران طبع.
(۵۰) سبحةالمرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکيه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکايت کښي چي د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتيږي، چي دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تاليف شوی دی، ځکه چي دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چي حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روايت به ثقه وي که يه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چي امام حسن صغاني د خپل علمي تحصيل يوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي يې لوست کړی وو.[51]

د امام صغاني يو ډېر مهم کتاب العباب دی، چي خطي نسخې يې په استانبول کښي دي، او يوه عکسي نسخه يې د کراچي د اسلامي تحقيقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځيني فارسي کلمات هم راوړي، او وايي چي په "لسان غزنويه" يې دا بولي يا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي.[52]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چي امام صاغاني پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روايت ثقه ګڼو.

(۵۱) وګورئ: د حسـن صـاغاني احـوال، معـارف اعظـم ګرهـ، ۱۹۵۹م د مولـوي عبدالحکيم ليکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.
(۵۲) د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامبان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښې لومړی پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهی له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

---

[۵۳] احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.
[۵۴] شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.[۵۷]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

---

[۵۵] د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.
[۵۶] لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.
[۵۷] زین الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقـان (چـي پـه دې حکایـت کښـي خانـان راغلـی دی) او لا بـت پرست وو، چي بیا مسلمان، او وروسته بیرته مرتد سو.

که څه هم ګردېزي دغه ابو منصور افلح د لویکانو لـه کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روایت دا ښکاره کوي، چي دی هم لویک و.

اما د دې "لویک" نوم د ګردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښایي چي د ګردیزي ضبط صحیح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای لیدل سوی دی، ښایي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح ایښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ریښه لري، او هم ګمان کیږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

٨. بیحانه؟ دا کلمه دوه واره بیحانه او محانه لیکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرینه یې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي ګویا دلته دمخه یوه لویه بتخانه وه، او هلته یو لوی بت هم و، چي هغه یې هم "لویک" باله "صنم لویک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنګ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شـاهانو بتونـه او مجسـمې ولاړې وې، او د روزګـان لـه کتیـبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترګه ورته کتل، نو ښایي چي دغه بت هم د لومړي "لویک" و، چي یو قسم معبود ګڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان یا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو یې په سیمین تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم یې خاوري ونه خوري.

٩. وحویر لویک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي لیکلي دي: خو زه ګمان کوم چي دا کلمه به (وجویر) وي، چي ښایي دا لویک به هم د کابلشاهانو او رتبیلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لویک" په نامه اوس هم یوه لویه سیمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان یې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجیر" او "وجیرستان" لیکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت یو مشهور ولایت و، (٥٨) په غزنوي دوره کښي هم یوځای د غزني له سیمو څخه "هجویر" و، چي د کشف المحجوب لیکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجویري غزنوي (متوفی حدود ۴۹۵هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجویري

(٥٨) طبقات ناصري ١ ص ٣٩٣، ٣٩٦، ۴١۶، ۴٣۶ وغیره د حبیبي طبع، کوټه.

igital Library

غزنوي بولي[59] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[60]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چي دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چي دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسي و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چي د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښي له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښي د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسي ښکاري چي د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښي خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چي چیني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.
(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چي حسابلی دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[61] چي د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چي د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښي شروع سوې وه، چي د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسني مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چي د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[62]

مگر روارتي وايي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[63] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چي د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

(۶۱) د هند پخواني جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

Digital Library

"قياصره" نمارده، کياسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبيلانو معاصر و، د سليمان بن عبد المالک په مدح کښي وايي:

وتراجع الطرداء اذوتقوا   بالامن من رتبيل والشحر[۶۴]

د دغه بيت په استناد دا نوم يقيناً (رتبيل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دانوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ايښود، مثلاً رتبيل بن صالح يو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبيدي د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی[۶۵] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احاديث رانقل کړي دي.[۶۶]

له دغو رواياتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبيل) و نه بل څه[۶۷] ځکه چي (زنتبيل) په لوړ بيت کښي نه ځائيږي، او د قصيدې وزن ورخرابوي، او که يې (زنبيل) فرض کړو، نو بيا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغويانو د زنبيل ماده جلا راوړې، او هلته يې زنبيل کوم علم يا لقب نه دی ښوولی.

(۶۴) ديوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجواليقي ص ۱۶۳.
(۶۵) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(۶۶) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(۶۷) تفصيل يې وګورئ: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرنی جز (بيل) به لکه راورتي چي وايي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپيل) به وي، ځکه د قديمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پيلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي ليدل کيږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مينوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[۶۸] په فارسي کښي هم (رد) د هوښيار او خردمند په معنا و، فردوسي وايي:

بپوشيد درع سياوش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکريت کښي د ميني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وايي[۶۹]

په پښتو کښي د دې کليمې ريښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، يعني روحاني محبوبه، او مينوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاريخي کولا او کهول دی،

(۶۸) فروردين يشت ۱۵۲ بند.
(۶۹) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا یې ده: د محبوب مشر لـه کهولـه، خو ملایانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاریخي لغوي تحلیل په سیوري کښې (رتپیل) ډېر ښکلی پښتو نوم دی، یعنې د عشق پالونکی، مینه ورمشر، یا د مینې د رب النوع پالونکی، او عربانو حق درلود، چې دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو یې کښېږ دي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکایت د وجویر لویک زوی خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښې دا نوم خانان دی، خو د گردېزي د زین الاخبار په خطي دوو نسخو کښې چې اوس په لندن کښې دي، دا نوم لکه دمخه چې وویل سوه خاقان دی، په پښتو کښې د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بیا د رگون او راولسنان په ملاخیلو قبیلو کښې، ښایي چې کاتبانو خانان په گردېزي کښې خاقان کړی وي، چې یو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان یا خاقان د "وجویر لویک" زوی و، چې لومړی پلا لـه دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزنې د بامیان د دروازې بتخانه یې مسجد کړ، او د لویک بت یې هلته ښخ کړ، خو دی بیرته مرتد سو، په دې جمله کښې (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چې صحیح یې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه یو بل شکل دی، چې کله کله په ځینې تاریخي کتابو کښې هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښې "کابلان شاه" هم یاد وي[۷۰].

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښې دغسې لیکلي دي، او داسې ښکاري، چې دا لـه کابلشاهانو څخه د یوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چې اصل یې څه و؟ زه داسې گمان کوم، چې دا نوم (خنچل) و، ځکه چې پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح یعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) لیکي، چې المهدي خلیفه په (۱۶۳هـ) کال ځینو شاهانو ته سفیران واستول، او دوی یې خپل اطاعت ته راوغوښته، چې اکثرو یې د المهدي اطاعت ومانه، یو لـه دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چې دی یې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چې د (۱۶۳هـ) په حدود کښې ژوندی و، د یعقوبي په تاریخ کښې د ده نوم (حنحل) دی، چې د کرامات په نسخه کښې (خجل) لیکلی، او دواړه سره لیري نه دي، او داسې ښکاري، چې کاتبانو تصرف پکښې کړی دی.

[۷۰] المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.
[۷۱] تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸هـ.

لومړی توری په کرامات کښي (خ) او دوهم په يعقوبي کښي (ن) او دريم (ج) او اخرني په دواړو کښي لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمين به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قديمو نسخو کښي د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښي نه و.

که دا نوم تجزيه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښي، دا نوم په کاکړو کښي تر اوسه سته، خان + تما يعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چي په اوستا کښي هم وه، لکه ګئوتما (د ګئو له تومني = بودا)[۷۲] او مرتم = مردم (مر - تما) يعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښي هم (مرته) يعني مردني و[۷۳] يا سپين تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.[۷۴]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښي تما (تومنه، ختېه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختېي او متکبر او مغرور او اصيل په معنا دی، د پښتو خانګل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړۍ توټه هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانګل

---

(۷۲) د دکتور جوليوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) يشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) يسنا ۱۹.

هم خنګل بولي.

دوهمه توټه يې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وايي، ملا ميران کندهاري شاعر ويلي و:

نه په "چل"دعشق پوهېږي نه يې زده دی
لغوړن مچ دی بونيږي رقيب

نو "خنچل" يعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً بايد پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجيه که لويک ګفت: دا لويک نه دی معلوم چي نوم يې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بيت د "لويک" له خولې رالېږلی دی، او ښايي چي دغه "لويکَ" له خنچل سره په کابل کښي و. ځکه چي د دې دوو کورنيو خپلوي په تاريخي روايانو کښي دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لويک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجيه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاريخي او ژبني دلايل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قديمه د غزني په غرو او رغو کښي اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه يوځو دليله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي يا غلزي په اصل کښي (غرزي =

Digital Library

کوهزاد[۷۵] یعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډیرو تاریخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجیان" چي په پېړیو یې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجیان وو، د دوی په نوم ډېر ځایونه هم سته، لکه: خلج (په روزگان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي یاقوت هم په معجم البلدان(۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سیمو څخه ښودلی دی.

د قبایلو او ځایو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخیز - قرغیز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجیان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدین احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاریخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

[۷۵] د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سیمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

[۷۶] دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي یاد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

[۷۷] طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبیبي طبع، کوټه.

[۷۸] تاریخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بیا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د یوه سړي له نسله په میلیونونو خلک او قبایل پیدا سي.

خلجیان یا غلجیان خو درې قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځایو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت یې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وایي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او گوزگان او بلخ او تخارستانه پوندده دي، او ورشوي او د څرځایونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافیاوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجیه نوم اخلي، او وایي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجیه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهیم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وایي:

"خلج یوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سیستان تر مینځ د غور شاته راغله، پسونه یې لرل. کالي او ژبه او کړه وړه یې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځیني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتالیو بقایا دي، مارکوارټ وایي: "خلج یا خولچ د هفتالیو

[۷۹] حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

[۸۰] ابن خرداد به، ص ۲۸.

[۸۱] اصطخري، ص ۲۴۵.

قبائيلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بيا په (۵۶۹ع) کال سفير ريمرچوس دغه کلمه خو لير راوړې ده. او دا نظريه موږ کټ مټ د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وينو، دی وايي: خلج او کبجيه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجينه چاپ شوې ده) د هياطله له پاتيشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجيان له افغانانو سره يوځای مؤرخانو ياد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او يو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتگين په فتوحاتو کښي ليکي: "افغانيه او خلج ده ته ايل او په زور يې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثير هم کټ مټ دغه روايت راوړی دی.[۸۶]

[۸۲] ايرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.
[۸۳] دا د بيهقي کېچي او د منهاج سراج کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتاليت، او اوسني کوچي دی.
[۸۴] مفاتيح العلوم، ص ۷۲
[۸۵] تاريخ يميني، ص ۲۶.
[۸۶] الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مينارسکی په صراحت سره وايي: دغه خلج تورکان او د اوسنيو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هيگ هم په اسلامي انسائيکلو پيډيا کښي دغسي ويلي دي.[۸۷]

دا خبره يقين ته نږدې ده: چي خلجي يا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتاليانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتاليان (هياطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کړه وړه ته ورته دي، جگې پزې، غټې سترگي، گڼ وېښتان، قوي بدنونه يې عيناً د پښتنو دي، او لکه ميسن چي ليکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د ميسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وايي:

تولـه يـو دي کـه غلجـي دي کـه اودلي
نـه هغـه چـي آئينـه د زړه صـفا ده

نو خلج يا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بيا د سلجوقيانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکې تر اسلام دمخه چي کوم

[۸۷] د مينارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډ طبع.

Digital Library

هفتالي اریائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زموږ غلجیان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتالیو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غتې شاهنشاهی هم په هند کښي وې، او اسلام یې تر بنګاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کلیمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (هـ) په (خ) اوړي لکه قدیم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زموږ خانم.

د دې خبري لپاره هم موږ تاریخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) لیکي:

"غزان ۲۴ قبیلې دي، مګر د "خلجیانو" دوې قبیلې په دوی کښي ځانونه نه شمیري او بیلي دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبایلو کښي د "خلج" یا خلجیانو ذکر کورټ نه کوی، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو یې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قدیمتر دی.

محمد بن نجیب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي لیکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنین صحرا یست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ایشان متغیر گشت وبسیاهی مایل شد

[۸۸] دیوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷

وزبان نیز تغیر پزیرفت ولغتی دیگر گشت، وخلج را مردمان به تصحیف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجیان له تورکي قبایلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلخ او خلج تر مینځ التباس او تصحیف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد د ډېر ملوک په هند کښي ښیي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجیان دي، خلجي یې بولي، چي د غور له ګرمسیره هلته تللي او پادشاهی یې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختیار خلجی، محمد شیران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدین عوض حسین خلجی، غیاث الدین خلجی[۹۰] او ډېر نور خلجي مشاهیر چي له ترکانو بېل وو، حتی ضیاء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاریخ فیروز شاهي کښي یو خاص فصل لري، چي باید شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدین خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی لیکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنګه یو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي لیکي:

"ملک خلجیان شهریان را بغایت دشوار نمود"[۹۱]

[۸۹] جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مینارسکي په حواله.
[۹۰] طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبیبي طبع، کوټه.
[۹۱] تاریخ فیروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه(۹۲) بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.(۹۳)

بارتولډ وایي:

"له ځلورمي هجري پېړۍ څخه موږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".(۹۴)

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجي ګڼل،

(۹۲) خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وګورئ د هند د تاریخ د کانګرس روید اد ۱۹۳۹م.

(۹۳) تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

(۹۴) اسلامي انسائیکلو پیدیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان خټک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وایي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښېناست
چي په اصل کښي غلجي د ولایت و(۹۵)

له دغو ټولو تاریخي اسنادو څخه دا ثابتیږي، چي خلجیان پښتانه وو، او دغه اوسني د غزني دغرو او رغو غلجیان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول یې ژبه هم بېله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولئ:

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ویل کېده(۹۶) د شاهنامې(۹۷) په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وایي:

(۹۵) د خوشحال خان خټک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبي طبع، کندهار.

(۹۶) سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

(۹۷) دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه — یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود — دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ — زافغان ولاچین وکرد وبلوچ (۹۸)

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وي، او کوچ هم هغه کپچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰هـ حدود) وايي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"(۹۹)

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي(۱۰۰) د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلې ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

(۹۸) د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
(۹۹) الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
(۱۰۰) تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

Digital Library

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".(۱۰۱)

امیر خسرو وايي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.(۱۰۲)

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمېرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

(۱۰۱) آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
(۱۰۲) سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک يې "لکهه داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښي ساکن و، او د عايشې کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن ځني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښي د حضرت عبدالقادر جيلاني(رح) او شهاب الدين سهروردي(رح) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښي له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) کښي.[۱۰۳]

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شيخ علي هجويري د هند په خاوره کښي د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبايل په جالندهر کښي خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښي دغه سلطاني فرقه ډېره مشهوره وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښي د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښي ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر گزټير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر گزټير ليکل کېدی، دغه سلطانې هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شيخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښي چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښي اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او ښايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلی سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښي د "لويك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسني املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامدالزاولي را درتاریخ غزنه، از حسن صغاني روایت است: که در بلده غزنه بر درب بامیان مسجد یست عظیم، که آنرا مزگت افلخ (افلح؟) لویک خواندندی، و این بتخانه عظیم بود، که وجویر لویک، برخدمت رتبیل وکابلشاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صنم لویک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیه، که لویک گفت:[۱۰۶]

خانان (خاقان؟) باز هندوان شاه شد، و چون نبسه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد. چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفت: بوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (به) بنای

[۱۰۶] د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفر وهندوئی از شهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبي پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، ګمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمي ګزنه ښخید لویک لویانو بویله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تیزیو په ملا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	ګز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنی املا داسي کیږي:

په زمي غزنه ښخید لویک لویانو بایله لویا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تازیو په ملا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغه شکل سته، فخرالدین ګرګاني (۴۴۶هـ) وایي:

Digital Library

چــو ایـــن مایـــه نبـــودی رســـتنی را
نبـــودی جـــانور روی "زمـــی"را[۱۰۷]

نظامي وايي:

اساســـیکه د آســـمان و"زمـــی"اســـت
بانـــدازه قـــدرت آدمـــی اســـت

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمـــین جـــای آرام هـــر آدمـــی اســـت
همـــان خانـــه کردگـــار "زمـــی" اســـت[۱۰۸]

په اوستا کښي زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښي و [۱۰۹] او زمیاد د مځکی او ودانی پرښته وه[۱۱۰] داسي ښکاري چي زمی پخوا په پښتو کښي هم وه، چي وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښي جوړه سوه.

۲. گزنه: په اصل کښي (کزن) ده، چي د گزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (گزنك) او د معاني په

(۱۰۷) ویس و رامین ۳.
(۱۰۸) فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.
(۱۰۹) یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
(۱۱۰) مزد یسنا و ادب فارسي، ص ۴۳۲.

کتـابو کښـي گـزن او معنـا يـې خزانـه ده[۱۱۱] او پـه سنسکریت کښي کجن یا جگن وه، چي عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جواليقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) ليکي: الکنز: فارسي معرب و اسمه بالعربيـه مفتـح،[۱۱۲] نـو د عربي کنز د فارسی گنج معرب شکل دی[۱۱۳] چي قديم شکل يې گزنه = گنزه = غزنه و.

په فارسي کښي مرغوزن یا مرغزن (گورستان) تـه وايي، او دغه قديمه ريښه لري (مړ + غزن = خزانه مردگان = گورستان چي دا کلمـه پـه هراتـي فارسي کښي وه،[۱۱۴] امـامي هروي وايي:

آن جهانـــداری کـــه گشـــت انـــدر نبـــرد
مرغـــزار از زخـــم تـــيرش، مرغـــزن

منو چهری وايي:

وقـــت صـــلحش کـــس ندانـــد "مرغـــزن"
از مرغـــزار وقـــت خشـــمش کـــس ندانـــد

(۱۱۱) سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
(۱۱۲) المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
(۱۱۳) سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور۱۹۰۳هـ.
(۱۱۴) طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

Digital Library

مرغزار از مرغزن،[۱۱۵] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې ځکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظي وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکي کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس موږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نژدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد)احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته[۱۱۶]

[۱۱۵] ديوان منوچهري، ص۶۶.

[۱۱۶] د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسنی املا (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لويك) د کلمې ريښه هم (لوي) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی، بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلووله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسني لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو ځغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

Digital Library

وو، او پــه پخوانــو اشــعارو کښــي مســتعمل دي[۱۱۷] وګورئ په لومړی مصرعی کښــي لويان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښې څخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کښا تر = کښه تور وه، لومړی توته يي کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښي (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه پـه قـديمو نومو کښـي خورا تيـنګـه ريښـه لـري، لکـه دمخـه ذکـر شـوي (تورامانـا = تـورمن) او تـروجن پـال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي پـه سنسـکريت او زړه پارسـو او سغدي او اوستا کښـي عموماً د پاچا او حکمـران او جنګـي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شـار، کشـور کليمې هـم لـه دغـي څخه راوتلي دي او د پيـر روښـان پـه خيرالبيـان کښـي (تـورکښ) راغلې ده.[۱۱۸]

سر الکسـندر بـرنس Burnes تـر ۱۸۳۶ع کـال دمخـه د اباسين پـه هنـد (پخـواني ويهنـد) کښـي پـر سـنګ مرمـر يـوه سنسـکريت کتيبـه مونـدلې وه، چي يـو غـوښي خـوړونکی قـوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[۱۱۷] پته خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[۱۱۸] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليـك يـوه بـرهمن "سـري تلکـه" Seri Tillaka کښلی دی[۱۱۹] او داسـي ښکـاري چي دا غـوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاوری او توريالي توب په سبب تورکښ = کښـه تور = کشـتريه بللـه، چي پـه دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا لـه قديمه پـه پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. ببراغلـوم: دا کلمـه غالبـاً (بـه براغلـوم) ده، چي د بيـت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غـل - وم) ويلـه کيـږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، لـه موقـع داسـي ښکـاري چـي براغلـول بـه د فارسـي لـه (آغـال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسـی طـيره کننـد تاتنـد شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بـر آغليدن گويند، فرالاوي گفت:

[۱۱۹] د دې کتيبې انګريزي ترجمـه وګـورئ: کابـل د لنـدن طبـع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي ډبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي دکلکتې موزيم ته وړی و.

Digital Library

مـــــن ز "آغالشـــــت" نترســـــم هـــــيچ
وربمـــــن شـــــير "رابـــــر آغـــــالی"(۱۲۰)

دا مصدر په فارسي کښې برغلانيدن او ورغلانيدن هم راغلی دی، چي اوس يې په پښتو ښکارل يا پارول بولي، او په فارسي يې "کسی را بر جنگ تيز کردن" معنا ليکلې ده(۱۲۱) بيهقي ليکي:

"انديشد اين بادشاه که ما بتر سيديم و بگريختيم، و دم مابگيرد، وبنامه ولايت داران رابرما "برآغالانيدن" گيرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وايي: **که بنده بورتگين را برين قوم "آغاليد" و اوبخواهد آمد".**(۱۲۲)

نو په دې پښتو بيت کښې هم "کښـه تور بـه براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر بَه وګمارم او فوځ به پاځوم، يعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښې د امير کروړ يوشعر دی، چي په هغه کښې "په ژوبله يو نم "يـرغلم" پر تښتېدونو باندې" راغلی دي(۱۲۳) هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

(۱۲۰) لغت فرس، ص ۳۲۵.
(۱۲۱) برهان قاطع، ج۱.
(۱۲۲) تاريخ بيهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
(۱۲۳) پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطينو په اشعارو کښې پرغلل او يرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښايي چي د امير کروړ دغه "يرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قديمه ريښه لري، او امير کروړ هم د دغو "لويکانو" د زمانې پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغيس حکمران و، او د ژبې نژدېوالی يې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بيت د هجائي تقطيع څخه بايد دا کلمه دوې هجاوې وګڼو (بـه - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغې کليمې کوم معقول حل مي ونه موند. او داسي کلمه چي معنا يې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پيدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) يعني ملتيا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بيت په پای کښې (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد. معاون او رفيق ته وايي، ملتيا. ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شيخ اسد سوري د پښتو يو قديم شاعر (۴۲۵هـ) وايي:

نـه بـه لاس واخلـي لـه څـوره نـه بـه لـورې
نـه بـه مـلا کـړي لـه بـې وزلـو لـه تـرار(۱۲۴)

(۱۲۴) پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وایي:

غازیانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،[۱۲۵]

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلی دي، عبدالقادرخان ختک وایي:

اې یوه خدایه! ژر وران د دنیا سرای کړې!
چې اشنا عالم ترې ځي، ناآشنا ملي

بل ځای وایي:

ناپوهان به یې باور په ودانۍ کا
چې په طمع د سیلاب د اوبو ملي[۱۲۶]

نو ښایي چې دلته هم (مه مله) یعنې مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (هـ) پر ځای، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې سته، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وایي.

۱۲. تیزیو؟ دا کلمه د هجایي تقطیع لپاره باید (تي-ز-یو) ولوستله شي، ګمان کوم چې دا هم د ږغیزو توریو د اوښتلو د سیستم په اثر له (تازیو) څخه (تیزیو) شوې ده.

[۱۲۵] پښتانه شعراء ج ۱ص ۵۶ د حبیبي طبع کندهار
[۱۲۶] وګورئ د عبدالقادرخان دیوان، د حبیبي طبع کندهار.

تازي له قدیمه عربي ژبي او عربي قوم ته ویل کېده، په اوسنی محاوره باید ووایو، (مه مله د تازیو په ملا) یعنې مه ځه یا مه پاتېږه د تازیو او عربو په ملګري کښې.

ځکه چې د غزني لویك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو یوه بل "لویك" له کابله ده ته په دې بیت کښې وکښل چې: "های، افسوس! لویك بت د غزني په مځکه کښې ښخ سو، او لویانو خپله لویي بایلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازیانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چې پښتانه مسید او وزیر به یې حتماً (تیزي) وایي، د عربي اقوامو لپاره قدیم نوم دی، چې په پهلوي او فارسي کښې هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښې د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه دیهیم بیني نه شهر — کزاختر همه "تازیان" راست بهر
از ایرانیان وازترک وز"تازیان" — نژادي پدید آید اندر میان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بیا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" یکي نامه پاسخ نوشت — پدید آورید اندر وخوب وزشت[۱۲۷]

[۱۲۷] شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

The Digital Library

اکثره محققان وايي: چې دغه تازي نوم له (طائی) څخه اخيست سوی دی، ځکه چې د بنوطي قبيله ايرانيانو ته ډېره نژدې او ورڅرمه عربي قبيله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.(۱۲۸)

دا چې يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښې نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چې يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.(۱۲۹)

او بل مثال يې دا دی: چې په دغه حکايت کښې د پښتنو ژبه يوازې د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د تهانګ د کورنۍ په سلطنت کښې (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښې دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چې په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.(۱۳۰)

(۱۲۸) باتولډ په اسلامي انسايکلو پيډيا کښې ج۲، د تاجيک آرټيکل.

(۱۲۹) د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.

(۱۳۰) په چيني کتابو کښې د مينځنو پيړيو پلټنې، د پترچ ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چې تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړنې ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښې چې د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او قديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبې نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبې لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسنی ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وې.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چې ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښې چې رېښې لري، په پښتو کښې هم (ګزنه) و.

e Digital Library

۸. د پښتو د يوه قديم نظم ويونکی (لويك) چي د خانان لويك او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښي به ژوندی و، نو دی هم لکه اميرکروړ سوري، د پښتو قديم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لويکانو کورنۍ د سبکتګين په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بيت کښي د زمي، ګزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښي چي د اميرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېڅلی دی، نو داسي ښکاري، چي د اميرکروړ ژبه د غور په غرو کښي له دغو پردو اغېزو څخه ليري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبي اثرونه کړي وو، او ځکه چي دا غرونه او رغونه د هند سياسي او تجارتي لار وه، او د ايران او ماوراء النهر او عربو خلکو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم يوه طبيعي خبره ده.

۱۱. په مسيحي لومړيو پېړيو کښي چي سپين "هون" (آريايي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتاليان (ابداليان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغو کښي تر کوږکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او ميشته شول، چي اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښي هغه قديمه رېښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چي وه، خو دلته په زابلستان کښي له غزني څخه تر سيستانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښي ځيني قديم ترکي کلمات ګډ کړل: لکه هون چي "خان" سو، يا اولس، "جرګه" "يرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو يرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښي پاته سوه، لکه د وردګو او وزيرو او مسيدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سيمو کښي وو، د دوی پر لهجو د سيمي د خلکو او مدنيت او ژبو اثر وسو، او تهذيب يې ومونده، چي اوسنيو ابداليو لهجه يې نمونه ده.

[۱۳۱] ځينو ليکوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر دا خبره تاريخي اصالت نه لري، ځکه موږ د هون تر زمانې ډېر دمخه په ريګويدا او د هرډوټ په تاريخ کښي د پکهت او پکتويس ذکر د آمو او اباسين تر منځ، سيمو کښي وينو، او دا ثابته ده، چي پښت = پښتانه درې، څلور زره کاله مخکي هم په پښتونخوا (د هيرډوټ پکتي ايکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عيسوي لومړيو پېړيو کښي سپين هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سيمو کښي د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه يې هم پښتو سوه.

د لويکانو تاريخي ښکارندوی

لويـك وجـوير (هجـوير، وجيـر) د رتبيـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لويك خانان د وجوير زوی (د گرديزي: خاقان) مسلمان او بيا مرتد شوی لويك، چي د خنچل کابلشاه معاصر و (د دوی معاصر يو بل لويك، د پښتو بيت ويونکی) د ۱۶۳هـ حدود محمد بن خاقان (گرديزی) د ده نوم اسلامي او هم مسلمان و، د ۲۱۰هـ حدود، افلخ د محمد زوی (د گرديزي ابومنصور افلح) د يعقوب ليث څخه په گرديز کښي مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاويك (طبقات ناصري) يا مطلق لويك (سياست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتگين له لاسه يې په چرخ کښي د خپل زوم (د کابل شاه زوی) سره ماته وکړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library